

Adelsvældens gangere – fælleseuropæisk adelskultur og herregårdens heste

Af stud.mag. Kasper Lyngge Tipsmark, Dansk Center for Herregårdsforskning

Adelsvælden (1536-1660) var en periode, hvor den danske adel i højere grad end tidligere drog ud i Europa og mødte standsfæller fra andre lande.¹ På trods af regionale og nationale forskelle var der på mange måder tale om en fælleseuropæisk adelskultur, der kan spore sit ophav og sin særlige position i samfundet tilbage til højmiddelalderen og anvendelsen af hesten i krig.² Netop af den årsag fremstår hesten og den adelige ridekunst som et særlig uomgængeligt element af tidens europæiske adelskultur. Et element, som også i høj grad manifesterede sig på de danske herregårde og i det omkringliggende herregårdslandskab.

Gennem et fokus på den danske adel vil denne artikel se nærmere på udbredelsen og tilegnelsen af adelig ridekunst og i forlængelse heraf se på, hvordan

herregårdens heste tjener som eksempler på internationale forbindelser.

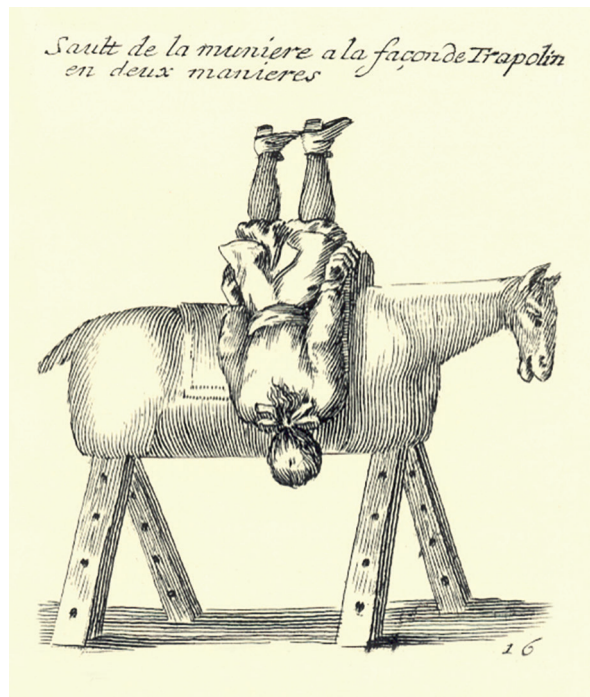
Ridekunst og fælleseuropæisk adelskultur

I de mange begravelsestaler og ligprædikener, der blev trykt og nedskrevet under Adelsvælden, kan man læse, at „eksercitsen og andre adelige øvelser“ var et centralt element i opdragelsen af adelstandens drengebørn.³ Disse eksercitsen dækkede blandt andet over fægtning og dans, men en særlig væsentlig del af denne opdragelse var ridning. Det blev i samtiden anset for en adelig dyd at have gode ridefærdigheder, og de unge adelsdrenge blev derfor trænet i denne øvelse allerede fra barnsben.⁴ På den måde var det eksempelvis ikke unaturligt, at adelskvinden Sophie Brahe (1556/1559-1643) i 1630 oplyste følgende udgifter til sønnens hest og undervisning på det adelige akademi i Sorø:

„Fik Otte Rosenkrantz til en hest på Sorø.....50 rdlr. Betalt for Otte Rosenkrantz i Sorø for hans eksercitsen og kost til han kom ud..... 222 rdlr.“

En ung adelsmand fører sig frem med fine klæder og andet standsmæssigt tilbehør uden for en villa i Italien. Den mørke tjener er klædt i matchende antræk, og hunden har ligeledes grå nuancer. Kompositionens centrum er adelsmærket på excellente; den fornemme rødbrune gangere med fløjsbetrukket sadel og lang, bølget man. Sebastian Vranx cirka 1620. Statens Museum for Kunst. Foto: Kasper Lyngge Tipsmark.

Voltigering er en gymnastisk disciplin til hest, som kræver stor styrke og megen balance af udøveren. Denne unge adelsmand øver sig på en hest af træ. L. Imbotti de Beaumont 1679. Foto: Københavns Universitetsbibliotek.

De adelige akademier Herlufsholm og Sorø blev oprettet i henholdsvis 1565 og 1623 for at ruste danske adels sønner til de dannelsesrejser, som blev en obligatorisk del af den adelige uddannelse under Adelsvælden.⁶ Ledsaget af en huslærer, kaldet en præceptor, brugte de unge adelsmænd adskillige år på at rejse mellem europæiske uddannelsesinstitutioner,

og ved universiteterne var rideundervisning en fast del af de lektioner, som blev opsøgt.⁷ I en svensk husholdningsbog for unge adelsfolk opremser forfatteren de fornemste discipliner, som en adelsmand burde forfølge på sin dannelsesrejse. Her figurerer „Rytteri og krigskunst“ samt „Øvelse i alle slags ridderturnering“ sidestillet med boglige fag som „Regering og politik“.⁸

Under sin dannelsesrejse i midten af 1600-tallet kom den unge adelsmand Ditlev Ahlefeldt (1617-1686) til Paris, hvor han stiftede bekendtskab med rideøvelser, som blandt andet omfattede voltigering (akrobatiske discipliner til hest).⁹ Han noterede selv i sine erindringer, at han havde en del besvær med disse eksercitsen grundet sin store „kærnemælksvom“, men efter megen hård træning på voltigeringshesten blev han en af de bedste og høstede megen ros for det.¹⁰

Udlandets fristelser

Det var ikke kun gennem akademiernes og universiteternes undervisning, at de unge adelsmænd kom i kontakt med heste og den dertilhørende kultur. En stor del af dannelsesrejsen bestod også i besøg ved kulturelle seværdigheder, herunder Europas mange og veludbyggede fyrstestalde. Dette skrev adelsmanden Christen Skeel (1603-1659) om i sin rejsedagbog fra 1619 til 1627. Han var meget imponeret af de pavelige stalde i Rom og gjorde følgende note derom: „Vi var på pavens rideskole. Siden var vi i stalden og så de hvide heste, som kongen af Spanien årligt

En fornem sort karosse trukket af fire hvide heste baner sig vej gennem de travle gader i Paris. Hest og vogn var i datiden det primære transportmiddel over land, men det var ikke en billig fornøjelse at lade sig transportere på så standsmæssig vis, som det ses på dette billede. Pieter Wouwerman 1623-1682. Statens Museum for Kunst. Foto: Kasper Lyngge Tipsmark.

Sammenlignet med herskabets gangere var der ikke megen pomp og pragt over bøndernes heste, som ofte var langt mindre end adelens. *Joss de Momper* cirka 1620. Statens Museum for Kunst. Foto: Kasper Lyngé Tipsmark.

forærer paven af det neapolitanske rige. Vi så siden, hvorledes kardinalerne red ind i *monte cavallo*, og der red først hver kardinals kammertjener med et rødt fløjsstykke, hvorpå kardinalernes våben var stukket med guld, siden [red] en ganske hob andre folk til hest ...¹¹

Omgivet af så mange fornemme heste og nye indtryk er det ikke mærkeligt, at en ung adelsmand med penge på lommen kunne fristes til at føre sig frem på standsmæssig vis med hest og vogn. Det må være disse overvejelser, eller egne erfaringer, Christen

Skeel trak på, da han i 1652 skrev dette i en rejseinstruks for sin søn Otte Skeel (1576-1634): „... han må ingen hest holde, men gå til fods til sine eksercitser, som hans fader gjorde, thi desværre har vi alt for mange eksempler på, at vores unge karle, som udenlands har ageret kavalierer og holdt sig brave med mange tjenere, heste og karosser, de findes udygtige og foragtede herhjemme“.¹²

Føromtalte Ditlev Ahlefeldt hører til den type ungkarl, som Christen Skeel på kritisk vis refererer til. I sine erindringer erkender han blankt at have brugt

mange penge på heste, men skynder sig at tilføje, hvorledes flere unge adelsfolk havde det for vane.¹³ Denne vane optræder ligeledes hos Lave Brock, søn af rigsråd Eske Brock (1560-1625), som under sin dannelsesrejse tilbragte en tid i Paris. Der fik han smag for de franske gangere, for han købte en mørkebrun hest, som blev sendt hele vejen hjem til Gammel Estrup på Djursland.¹⁴

På denne og lignende måder var dannelsesrejsen en kulturel kanal, hvorved små bidder af fælles-europæisk adelskultur, som eksempelvis udenlandske heste, fandt vej til Danmark og landets mange herregårde.

Avl, race og nationalitet

Herskabets heste adskilte sig fra bøndernes heste, idet de var nøje konstruerede dyr, som målrettet blev avlet efter tidens skiftende mode. Avlen var ofte rettet mod et eksteriorideal (det fysiske ideal for hesten), som foreskrev, at hesten skulle være kompakt og muskuløs af bygning med en stærk bagpart, bred hals og krum næseryg.¹⁵ Ydermere kunne avlen være rettet efter farve eller anvendelse, men også rettet efter race, som på daværende tidspunkt var bundet op på nationalitet.

I 1500-tallet var den frisiske hest højeste mode, og disse gangere blev eksporteret til fyrster såvel som herremænd over det meste af Europa.¹⁶ I begyndelsen af 1600-tallet var denne hesterace fortsat eftertragtet, og man ser blandt andet, hvordan Eske Brock refererer til en sort hollænderhest i sine dag-

bøger.¹⁷ Eske Brocks dagbøger vidner imidlertid også om et skifte i tidens hestemode, for i 1604 importerede han 16 spanske hopper efter befaling fra Christian den 4., som ønskede at oprette stutteri ved det kongelige lensmandssæde Dronningborg i Randers, hvor Eske Brock var lensmand.¹⁸

Hesteracer som Neapolitaner, Turkomaner, Berber og Russer var ligeledes populære, men også den danske hest var værdsat på det europæiske marked, hvilket den anerkendte hippolog Georg Engelhard von Löhneysen beretter om i sit værk fra 1609.¹⁹ Næst efter stude, smør og sild var gode heste en af landets største eksportvarer, hvilket de havde været siden middelalderen.²⁰

Således fungerede herregårdene som avlscentre og stutterier, der gennem import og eksport af heste var et bindeled mellem Danmark og Europa.

Herremænd til hest

I en tid hvor hesten var det primære transportmiddel over land, kan man følge Eske Brocks rejser mellem hans mange herregårde og godsbesiddelser ved at se på hans dagbøger i perioden 1604-1622.²¹ Dagbøgerne fungerede som et administrativt redskab, hvormed Eske Brock kunne holde styr på logistiske forhold, herunder størrelsen på det følge, han rejste med, angivet ved antallet af heste.

Eske Brocks følge på rejserne varierede i størrelsen to til tyve heste, men bestod oftest af fire til otte heste i form af vognheste og rideheste.²² Som landets rigeste godsejer havde han et anseeligt hestehold,

hvilket bedst eksemplificeres ved at se på Rostjenes-tetaksationen af 1624. Rostjeneste var den krigstjeneste, som adelstanden måtte yde kongemagten til gengæld for deres adelsprivilegier. Hver adelsmand skulle stille med en rustet rytter for hver cirka 300 tønder hartkorn, som han ejede. Ifølge taksationen af 1624 skulle Eske Brock stille med hele 27 heste. Der var tale om herskabelige gangere, som må have signaleret en vis værdi og status, for Eske Brock refererede konsekvent til disse heste som „mine heste“.²⁴

Herskabeligt hestehold

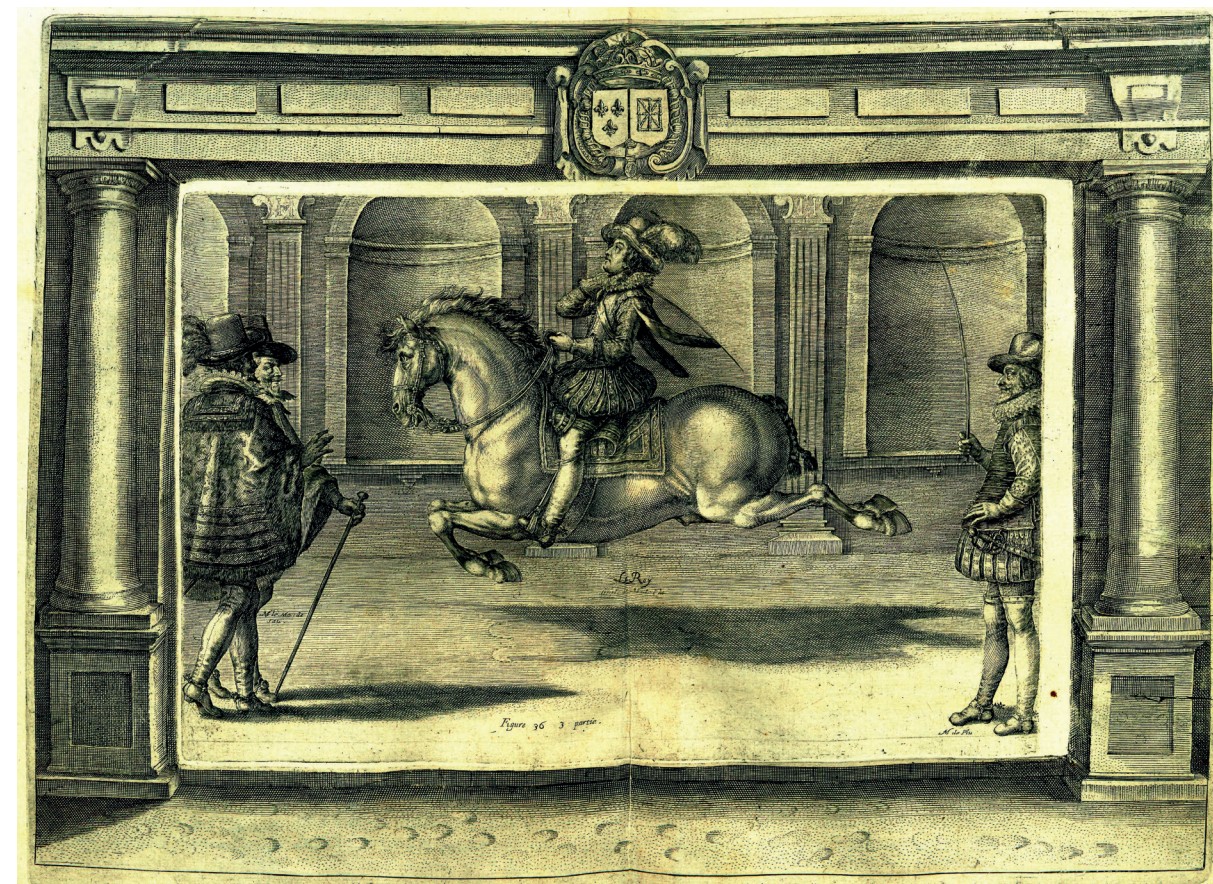
På herregården kom det adelige hestehold til syne i form af herskabsstalde og senere ridehuse. Hesteholdet begrænsede sig imidlertid ikke blot til denne type bygninger, for også ladebygninger til tørring og opbevaring af hø var praktiske forudsætninger for det omfattende hestehold, der var tilknyttet en adelig husholdning.²⁵ I denne forbindelse er det tydeligt, at et stort hestehold ikke kun indikerede økonomisk magt på baggrund af de enkelte hestes værdi, men også på baggrund af de omfattende udgifter, som lå i selve hesteholdet. Herskabsstalde og lignende bygninger fremstår derfor også som et konkret og tydeligt udtryk for adelig velstand og status i en tid, hvor adelstanden brugte flere og flere ressourcer på standsmæssig iscenesættelse.²⁶

Det adelige hestehold manifesterede sig ydermere i herregårdslandskabet i form af indelukkede områder, kaldet hestehaver, hvoraf flere stadig bærer navnet i dag.²⁷ I disse store indhegninger gik herregårdens avlsstod (hestebesætning), som ofte be-

stod af 12-20 hopper og en avlshingst.²⁸ Hingsten gik med stoddet i forårs- og sommermånederne, mens hopperne forblev i hestehaverne året rundt. På den måde var herremandens græssende gangere en konstant påmindelse om adelstandens velstand, og for områdets bønder vidnede de fornemme og ofte eksotisk udseende heste om herskabets forbindelser til fremmede lande.²⁹

Fælleseuropæisk adelskultur og herregårdens heste

Adelstandens sønner lærte at ride allerede fra barnsben. Gode ridefærdigheder blev anset for en adelig dyd, der havde rødder tilbage til standens middelalderlige ophav og krigstjeneste til hest. Ridekunsten indgik som et fast element i den adelige dannelse på de danske akademier såvel som ved de europæiske universiteter og må derfor uden videre forstås som et centralt element i en fælleseuropæisk adelskultur. Under den mere eller mindre obligatoriske dannelsesrejse stiftede de unge adelsmænd bekendtskab med den nyeste europæiske mode, herunder også hestemoden. På baggrund af dette kendskab hjembragte og importerede adelsmændene udenlandske heste, som de lod indgå i avlen på de lokale danske herregårde. Frisiske, neapolitanske og spanske heste blev lukket ud i herskabets hestehaver, og adelstandens internationale forbindelser lod sig derved manifestere i herregårdslandskabet. På den måde herskede der et tæt forhold mellem fælleseuropæisk adelskultur og herregårdens heste.

På dette kobberstik fra Antoine de Pluvinel's ridemanual anno 1629 udfører hest og rytter den vanskelige øvelse ved navn capriole, hvor hesten strækker sine bagben i springet. Her ser man tydeligt datidens hesteideal. En muskuløs og kompakt krop med stærkt bagparti, bred hals og svagt krummet næseryg. Foto: Københavns Universitetsbibliotek.

Noter:

1 Med hensyn til diskussionen om periodebetegnelsen „Adelsvælden“ lægger undertegnede sig på linje med

L. Jespersen 2001 s. 369-370; Helk 2001 s. 539-554.

2. Asch 2003 s. 125-149; Poulsen 2001 s. 44-77; Heiberg 2008 s. 141-143; Bagge 2012 s. 136; Imsen 1994 s. 48.

3. Eksercitsen er et andet ord for øvelser. For eksempler se Bricka 1874-1875 eks. Steen Malthesen Sehested s. 1-21 og Christian Friis s. 151-176.
4. Andersen 1971 s. 16-17.
5. S. Brahe 1630 – Paulsen 1955 s. 40.
6. Se Andersen 1971; Helk 1987.
7. Se eks. Christen Skeels rejsedagbog 1619-1627 og sam- mes rejseinstruks til sønnen Otte Skeel fra 1652; Tom- ner 1962; L. Jespersen 2001 s. 392; Wolter 1982 s. 43-55; Helk 1987.
8. P. Brahe 1581 – Granlund 1971 s. 25-27.
9. Voltigering – disciplin til hest med en række akrobatiske og gymnastiske øvelser.
10. Ahlefeldt 1678 – Bobé 1922 s. 19-.
11. Skeel 1619-1627 – Tomner 1962 s. 82.
12. Skeel 1652 – L. Jespersen 1994 s. 266.
13. Ahlefeldt 1678 – Bobé 1922 s. 29.
14. Brock 1622 – Larsen 2005 s. 204.
15. Se stikkene i Pluvinel 1625.
16. KLNLM 1961 Enemark - Hestehandel s. 525.
17. Brock 1613; Larsen 2005 s. 134.
18. Brock 1604; Larsen 2005 s. 31.
19. Edwards 2007 fig. 6; Löhneysen 1609 s. 83-91; Nielsen 1996 s. 59-60.
20. KLNLM 1961 Enemark - Hestehandel s. 524-525.
21. Brock 1604-1622; Larsen 2005.
22. Brock 1604-1622; Larsen 2005
23. Rostjeneste: Adelig modydelse for standsmæssige privi- legier. En herremand skulle stille med en rustet rytter for hver ca. 300 tdr. hartkorn af sine jordbesiddelser; KJV Jespersen 1977; Larsen 2005 s. 17.

24. Eks. Brock 1604; Larsen 2005 s. 38.
25. Se eks. herskabsstaldene på Gammel Estrup og Tjele, som begge er fra tiden omkring 1600. Ridehuset på Gammel Estrup blev opført i 1722 af Christen Skeel; Nielsen 1993; Roussell 1963-1968.
26. L. Jespersen 2010 s. 31-32.
27. KLNLM 1956-1978 Enemark – Hestehandel s. 524; For en oversigt over nuværende stednavne se: <https://da.wikipedia.org/wiki/Hestehave> 14.03.2017.
28. Hestestod – Moths ordbog ca. 1700.
29. Nielsen 1996 s. 59-60.

Litteratur:

- Andersen, Birte: *Adelig Opfostring*, Institut for Dansk Skole- historie 1971.
- Appel, Charlotte og Morten Fink Andersen: *Da Læreren holdt skole – Tiden før 1780*, Dansk Skolehistorie bind 1, Aarhus Universitetsforlag 2013.
- Asch, Ronald G.: *Nobilities in Transition 1550–1700: Courtiers and Rebels in Britain and Europe*, London: Hodder Edu- cation 2003.
- Bagge, Sverre: *Europa tar form – År 300-1350*, Cappelen Aka- demisk Forlag 2012.
- Bobé, Louis: *Ditlev Ahlefeldts Erindringer 1617-1660*, Køben- havn: Henrik Koppels Forlag 1922.
- Bricka, C.F. og S.M. Gjellerup: *Den Danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede I – Samtidige Levnetsbeskrivelser*, Forlaget Rudolph Klein 1874-1875.
- Danstrup, John et al. (red.): *Kulturhistorisk Leksikon for Nor- disk Middelalder*, Rosenkilde og Bagger 1956-1978.
- Edwards, Peter: *Horse and Man in Early Modern England*,

- London and New York: Hambledon Continuum 2007.
- Fugger, Marx: *Von der Gestüterey*, Frankfurt 1584. Tilgængelig ved Deutsche National Bibliothek.
- Geheimarchivets Aarsberetninger: *Samling af Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter*, Reprografisk genud- givet af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie 1974.
- Granlund, John & Gösta Holm: *Per Brahe – Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk*, Nordiska museets Handlingar 1971.
- Heiberg, Steffen: *En Ny Begyndelse*, Gads Forlag 2008.
- Helk, Vello: „Den danske adels dannelsesrejser i Europa 1536- 1660“, i: Per Ingesman (red.): *Riget, Magten og Æren*, Aarhus Universitetsforlag 2001.
- Helk, Vello: *Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden*, Syddansk Universitetsforlag 1987.
- Imsen, Steinar: *Europa 1300-1550*, Universitetsforlaget Oslo 1994.
- Jespersen, KJV.: *Rostjenestetaksation og adelsgods – Studier i den danske adelige rostjeneste og adelens godsfordeling 1540-1650*, Odense Universitetsforlag 1977.
- Jespersen, Leon: „At være, at ville og at have – Træk af luksus- lovgivningen i Danmark 15-1600-tallet“, i: *temp – tidsskrift for historie*, nr. 1, 2010.
- Jespersen, Leon: „Indledning om det 17. århundrede (1600- 1660)“, i: Per Ingesman (red.): *Riget, Magten og Æren*, Aarhus Universitetsforlag 2001.
- Jespersen, Leon: „Otte Skeels Rejseinstruks 1652“, i: *Historie*, bind 21, 1994.
- Jørgensen, Jesper Düring: „Introduktion til Georg Engelhard Löhneysens ridebøger i Det Kongelige Bibliotek“, i: *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger*, bind 34, 1995.

- Larsen, Christian: *Eske Brock medt egen handt – Eske Brocks dagbøger 1604-1622*, Landbohistorisk Selskab 2005.
- Löhneysen, Georg Engelhard: *Della Cavalleria*, Remlingen 1609. Tilgængelig ved Det Kongelige Bibliotek.
- Nielsen, Lisbeth Lund: „Kongelig hesteavl i Danmark før og efter Enevælden“, i: *Fortid og Nutid*, 1. hæfte, 1996.
- Nielsen, Sven: „Avlsgårdens bygningshistorie“, i: Frits Nico- laisen: *Gammel Estrup*, Randers Amts Historiske Samfund 1993.
- Paulsen, Henning: *Sophie Brahes Regnskabsbog 1627-1640*, Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur 1955.
- Pluvinel, Antoine de: *L'instruction du Roy en l'exercice de monter à cheval*, Amsterdam 1666. Genoptryk af bogen fra 1625. Fotografisk genoptryk af Hachette Livre 2013.
- Poulsen, Bjørn: „Med harnisk og hest – Om adel, krig og vold i dansk senmiddelalder“, i: Per Ingesman (red.): *Riget, Magten og Æren*, Aarhus Universitetsforlag 2001.
- Roussell, Aage: *Danske Slotte og Herregårde*, Hassings Forlag 1963-1968.
- Tipsmark, Kasper: „Kriger og embedsmand – adelig identitet i 1500- og 1600-tallet“, i: Britta Andersen m.fl. (red.): *Herregårds- historie*, 10, 2015.
- Tomner, Lennart: *Christen Skeels Resedagbok 1619-1627*, Malmø: Allhem 1962.
- Wolter, Hans Chr: *Adel og embede – Embedsfordeling og kar- rieremobilitet hos den dansk-norske adel*, Den Dansk Histo- riske Forening 1982.

Hjemmesider:

- www.wikipedia.dk – Hestehave den 14. marts 2017
- www.mothsordbog.dk – Hestestod den 27. marts 2017